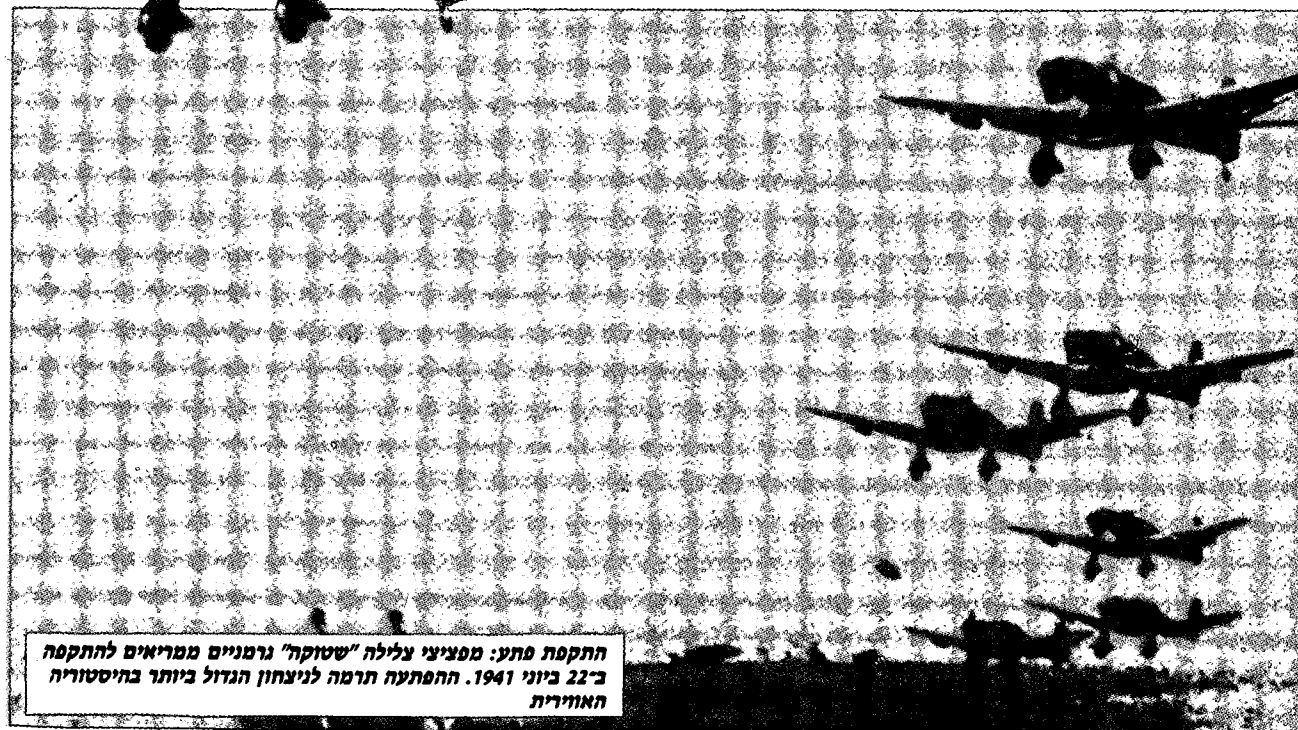

המודיעין במלחמת העולם השנייה - מאפיינים ולקחים

ד"ר אריאל לויטה*

התקפת פתע: מפציצי צלילה "שטוקה" גרמניים ממריאים להתקפה ב־22 ביוני 1941. התפתעה תרמה לניצחון הגדול ביותר בהיסטוריה האווירית

לכך הונחו, כמובן, כבר תקופה ארוכה קודם לפרוץ המלחמה, אך לא התקבצו והתרכזו לכדי מכלול אחד עד למלחמה. דומה כי כיום, 40 שנה לאחר תום מלחמת-העולם, מצויים אנו בעמדה המאפשרת לנסות ולהעריך את המודיעין במלחמה, ולאמוד את השפעתו על החשיבה והתפקוד בתחום המודיעין בתקופה שלאחריה. פתיחת ארכיונים של ארגוני מודיעין מערביים במלחמת-העולם השנייה והופעת כמה מחקרים היסטוריים מעמיקים, המתבססים על חומר ארכיוני, פותחים בפנינו – לראשונה בעומק והיקף כזה – צוהר לתחום, שמטבע אופיו הנו נסתר.

במאמר הזה ננסה לעמוד בקצרה על כמה מאפיינים בולטים של המודיעין במלחמה ולהצביע על לקחים אחדים, שעודם רלוונטים כיום. מטבע הדברים יתמקד הדיון בקווים המאפיינים את מכלול הניסיון המודיעיני במלחמה (במיוחד בקרב בעלות הברית) ולא את ההווה המודיעינית הייחודית של מדינה זו או אחרת.

מלחמת-העולם השנייה מהווה יותר מאשר נקודת ציון בהיסטוריה של המודיעין. מבחינות רבות היא שימשה ערש לידתו של המודיעין המודרני. היסודות

* חוקר בכיר במרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל-אביב.

קובל להבחין בפעולות של ארגוני מודיעין, הקשורות לאיסוף, מחקר והערכה, הפצה וקשר עם הקברניטים ומשימות מיוחדות. בהתאמה, ננסה לעמוד על המאפיינים של כל אחד מתחומים אלה.

במהלך מלחמת העולם השנייה נכנס המודיעין לראשונה בהיקף משמעותי לעידן המודיעין הטכנולוגי בכלל, והמודיעין האלקטרוני – מודיעין האותות (SIGINT) בפרט. במודיעין טכנולוגי עסקו ארגוני מודיעין ואחרים עוד במלחמת העולם הראשונה, לפניה, ובתקופה שבין שתי המלחמות. אלא שעד למלחמת העולם השנייה לא תפס המודיעין הטכנולוגי, ובמיוחד מודיעין האותות, מקום מרכזי בין אמצעי האיסוף המודיעיני. שיטות האיסוף הקלאסיות (ע"י סוכנים ודיפלומטים) המשיכו למשול בכיפה עד לפרוץ המלחמה. רק במהלך המלחמה, במידה רבה בעקבות השימוש הרב באמצעי קשר אלקטרוניים ובמכשירי מ"ס, התפתח המודיעין האלקטרוני לממדים מרשימים, הקרובים לאלה המוכרים לנו כיום, ותפס בתחומים רבים את הבכורה בין אמצעי האיסוף המודיעיני. התפתחות התעופה הצבאית, שבאה לביטוי מאסיווי בשדה הקרב לראשונה במהלך מלחמת העולם השנייה, העניקה תנופה לפיתוח המודיעין החזותי (VISINT), ובראש ובראשונה לצילומי האוויר (PHOTOINT).

ההתפתחויות המדהימות בתחום האיסוף המודיעיני באמצעים טכנולוגיים, שבאו לידי ביטוי נרחב במלחמת העולם² (והביאו להצלחות מודיעיניות ומבצעיות מרשימות), בד בבד עם שכלול אמצעי האיסוף המסורתיים (ריגול ע"י סוכנים וכד') העמידו (או לפחות היו יכולים להעמיד) לרשות ארגוני מודיעין לא רק ריבוי, אלא גם גיוון, של מקורות מידע על היריב. התפתחות זו הלכה והעמיקה בשנים שלאחר מלחמת העולם, ונודעו לה השלכות מרחיקות לכת על תפקוד המודיעין במספר רב של תחומים (היקף פעילות ותקציב, הרכב כוח האדם העוסק במודיעין, כמות המידע המודיעיני הנאסף ועוד). מבין התחומים, שבהם היו להתפתחות זו השפעות משמעותיות במיוחד, ניתן לציין את הזיקה שבין איסוף למחקר והקשר שבין המודיעין והקברניטים.

ממד נוסף של ההתפתחות בתחום האיסוף קשור לנכונות הקברניטים להתיר ואף לעודד איסוף אגרסיבי בעל פוטנציאל מודיעיני רב, הטומן בחובו סיכונים לסיבוכים מדיניים. בין שתי המלחמות היו לקברניטים בארה"ב, ובמידה פחותה גם בבריטניה, עכבות "מוסריות" ופוליטיות לגבי איסוף מודיעיני באמצעות ציתות והאזנה, שבירת צפנים, יירוט דואר (בכלל זה דיפלומטי) ואף ריגול. העכבות נעלמו סופית עם הכניסה למלחמת העולם, והמודיעין הורשה לעסוק בכל אותן פעילות ויות איסוף במהלך המלחמה. חידוש משמעותי היה בכך שארגוני המודיעין הורשו לעסוק באותן פעילויות איסוף גם לאחר סיום המלחמה (קרי – בימי שלום), ובארה"ב אף הוקמו לשם כך מיד לאחר המלחמה ארגוני מודיעין חדשים ונוספים – CIA ו-NSA.

מחקר והערכה

העושר והאיכות של המידע המודיעיני שנאסף במהלך המלחמה, וההצלחות המרשימות שהושגו בזכותו הרחיבו משמעותית את מעגל המשתמשים במידע מודיעיני גם לאחר ריה. אך ריבוי הצרכנים, שפע המידע, גיוונו והצורך בשמירה קפדנית על ביטחון מקורות רגישים ואבטחת השימוש המבוקר במידע, יצרו צורך להקים או לחזק גוף של מחקר והערכת מודיעין, שיאפשר סינון, עיבוד והפצה של המידע השוטף המתקבל. במיוחד נדרשה השלמת קשת המוצרים

המודיעיניים באותם תחומים ונושאים שמידע שוטף אינו נותן מענה מספק. במדינות השונות הוקדשו מאמצים לא מבוטלים לתחום זה כבר במהלך מלחמת העולם ובמידה גדולה עוד יותר בתקופה שלאחריה, אך בהצלחה חלקית בלבד. אין ספק, המחקר וההערכה המודיעיניים התקשו, ועדיין מתקשים, להשיג פריצת דרך איכותית, המתקרבת לשיפור המדהים בכושרו של האיסוף במלחמת העולם ולאחר ריה. עם זאת, לאור ההתקדמות בתחום האיסוף יכולתו של המודיעין להצדיק את קיומו (raison d'être), קרי להקטין את אי הוודאות של הקברניטים לגבי היריב, מותנית בראש ובראשונה בשיפור מקביל ביכולת המחקר וההערכה המיוחדת, ובמיוחד בתחום ההתרעה.

יחסי מודיעין – קברניטים

ההצלחות המדהימות של האיסוף המודיעיני במהלך מלחמת העולם בשבירת צפנים (סיפור ה-Ultra-Magic המפורסם³), כבתחומים אחרים, לא היו זכות לתשומת לב רבה לולא שירת המידע, שהופק באמצעותן בנאמנות את הקברניטים של בעלות הברית בניהול המלחמה והשפיע משמעותית על מהלכה ותוצאותיה. במלחמת העולם השנייה ובתקופה שבין שתי המלחמות ירד לטמיון מידע מודיעיני רב בעל ערכיות גבוהה ביותר מפני שקברניטים סירבו לקבלו, או לעשות בו שימוש. היו גם מקרים שקברניטים בחרו לעשות שימוש פומבי, או בלתי מבוקר, במידע מודיעיני רגיש שהגיע לרשותם לתועלת רגעית, ו"שרפו" בכך מקור רב חשיבות. ייחודו של הניסיון בתחום זה במלחמת העולם. הנו אפוא מידת שיתוף הפעולה והאמון שנוצר במהלכה בין המודיעין לקברניטים, שאפשר מידע מודיעיני לצרכים אופרטיביים באורח מבוקר וסלקטיבי מבלי לפגוע, שלא לצורך, במקורות רגישים. אמנם, לא הייתה זו הפעם הראשונה בהיסטוריה שבה נוצר מצב מעין זה, אך שימוש אופרטיבי כה נרחב וממוסד במודיעין ע"י קברניטים רבים ובכירים כל כך היה ללא ספק חסר תקדים.

אין ספק, ה"רקורד" המודיעיני של מלחמת העולם השנייה בתחום קשרי מודיעין וקברניטים אינו כולל אך ורק הצלחות. היו לא מעט כישלונות צורבים במהלך המלחמה וגם לאחריה. נראה, כי כישלונות בולטים במיוחד היו בבריה"מ (של סטא"ל) ובגרמניה (של היטלר). כישלונות אלה הוכיחו את קשיי התפקוד של מודיעין (החייב להיות מבוסס על אמון ואובייקטיביות) במסגרת משטר רודני. ועם כל זאת, המאזן הכולל בתחום קשרי המודיעין עם הקברניטים חיובי ומרשים. יתר על כן, הניסיון שנצבר במהלך המלחמה השפיע רבות לאחריה הן על ביצור מעמדו של המודיעין כגורם מאכוון מדיניות מן השורה הראשונה והן על עיצוב מערכת היחסים בין המודיעין לקברניטים.

מודיעין ו"תפקידים מיוחדים"

במהלך מלחמה"ע השנייה עשו כל הצדדים הלוחמים שימוש נרחב בגופים פארא-צבאיים לצרכי פעולות שאינן מודיעיניות ואינן מלחמתיות טהורות (לחמה פסיכולוגית, חבלה, הברחה, זיוף, חתרנות וכדו'). פעילות זו נעשתה בחלקה על-ידי ארגוני נים מיוחדים שהוקמו למטרה זו (כגון SOE הבריטי) ובחלקה במסגרת ארגוני מודיעין (OSS ו-NKVD). התמריץ להטיל פעילויות חוץ-מודיעיניות על ארגוני מודיעין נבע מהכרה בקיומו של מכנה משותף רחב בין פעילות מודיעינית לתפקידי מיוחדים (covert actions): חשאיית רבה בפעילות, כוח אדם חריג בתכונותיו הנדרש לפעילות, אוטונומיה ניהולית כספית ומבצעית וכדו'. הנטייה לשלב "תפקידים מיוחדים" במסגרתם של ארגוני מודיעין גברה עוד יותר לאחר סיום המלחמה ולאחר שהעניין בפעילות זו לא חלף (אם כי אופי,

המלחמה, המשיך לעסוק במודיעין, או לסייע לארגוני המודיעין, גם לאחר המלחמה.

הסתרה, הונאה ולוחמה פסיכולוגית

תחום פעילות נוסף, המזוהה, בדרך כלל, עם ארגוני מודיעין, הנו הסתרה, הונאה ולוחמה פסיכולוגית (ל"פ). במהלך מלחמת העולם השנייה פעלו כל הצדדים הלוחמים לא מעט בתחומים אלה – לצרכים טקטיים ואסטרטגיים, מדיניים וצבאיים. מבצעי הסתרה והונאה מורכבים ומתוחכמים קדמו לפלישה הגרמנית לבריה"מ ולנחיתה של בעלות הברית בנורמנדיה. בתחום הלוחמה הפסיכולוגית זכו לפרסום רב השידורים של "לורד האר-הא" מברלין, שכוונו לבריטניה, והשידורים של "שושנת טוקיו", שכוונו כנגד האמריקנים. במבצעי ההסתרה, ההונאה והלוחמה הפסיכולוגית נטלו חלק, בנוסף לגורמי מודיעין, גם גופים וארגונים אחרים. המיבצעים הצטיינו בחלקם לא רק במקוריות ותחכום בלתי מבוטלים, אלא גם בהיקף מדהים, ובכלל זה במעורבות אישית בביצוע תכנית ההונאה של הקברניטים ומפקדים צבאיים בכירים (כדי להקנות אמינות להונאה). לתיאום והוצאה לפועל של מבצע ההונאה וההסתרה של כוונות בעלות הברית לפתוח חזית שנייה באירופה (Bodyguard) ולנחיתה בנורמנדיה (Fortitude) נדרש מאמץ אג"מ אדיר, דבר שהיה קשה ביותר בעת שמשאבים כה רבים נדרשו להכנת הפלישה עצמה. תכנית ההסתרה וההונאה נתפסה כמרכיב קריטי להצלחת המבצע, ולפיכך זכתה הן להקצאת המשאבים הדרושים והן לתמיכה – ישירה ועקיפה – של קברניטי בעלות הברית. עם כל ההתפעלות וההערכה (שהם במידה לא מבוטלת מוצדקים) להיקף, לתחכום ולמקוריות של תכנית ההונאה, שבוצעו במהלך המלחמה, יש מקום לבחון באורח אובייקטיבי ויוזי האם מבצעי ההסתרה וההונאה אכן השיגו את התוצאות המקוות; כלומר, האם ההשקעה הנכבדה של משאבים בבי-

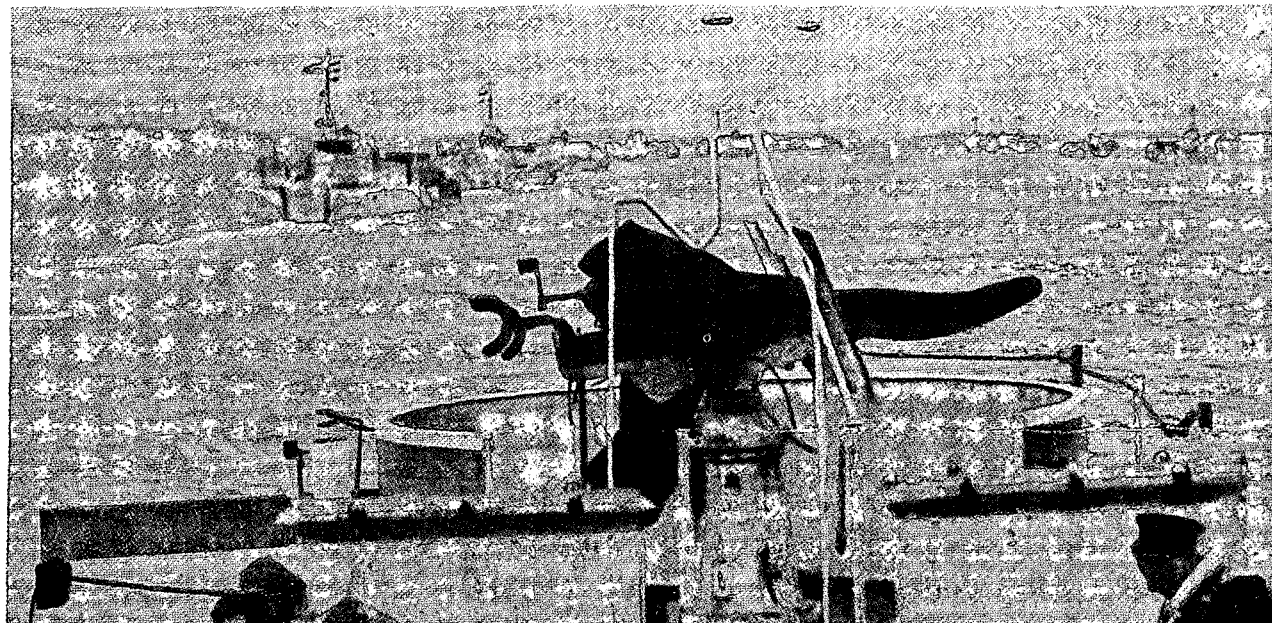
היקף ויעדי הפעילות (השתנו), אך גבר הקושי בקיום עצמאי של ארגונים העוסקים בפעילות זו. רוב ה"תפקידים המיוחדים" הועברו אפוא לארגוני מודיעין (כגון CIA), אשר אופי והיקף פעולותיהם החשאיות אפשר להם לנסות להסתיר את פעילותם בתחום זה. למרות המכנה המשותף בין מודיעין ל"תפקידים מיוחדים", לשילוב ה"תפקידים המיוחדים" במסגרת ארגון מודיעין נודעו השלכות שליליות על תפקידו של הארגון בתחום המודיעיני. השפעות שליליות במיוחד היו על התפקיד בתחומי מחקר והערכה, שכן הפעילות המבצעית (לצרכי איסוף, ובמיוחד לתפקידים מיוחדים) מעצם טיבה נטתה לדחוק לשוליים את הפונקציה המחקרית, והאובייקטיביות המקצועית של ארגון המודיעין הופרה כתוצאה ממעורבותו הפעילה בביצוע מדיניות.

כוח אדם

הגידול הניכר בהיקף הפעילות המודיעינית במהלך המלחמה ועוד יותר מכך – הגיוון וההתרחבות העצומים בתחומי הפעילות – הביאו למהפכה של ממש באופי כוח האדם שגויס למודיעין. כוח האדם שהצטרף לארגוני המודיעין במהלך המלחמה היה בעל רקע חברתי ומקצועי שונה מאוד מזה שפעל מסורתית במסגרת המודיעין. במהלך המלחמה הצטרפו לארגוני המודיעין בבריטניה ובארצות הברית אנשי אקדמיה מתחומי מדע שונים (מדעי הרוח והחברה, מדעים מדויקים, אמנויות ועוד). בארצות הברית נרתמו לפעילות המודיעינית אנשי עסקים לא מעטים. בכישוריהם המיוחדים (השכלה, ניסיון ורקע שונה), תרמו משמעותית אנשי האקדמיה והעסקים להעלאת רמתו של המודיעין בתחומי איסוף, מחקר והערכה ואף מבצעים ולשיפור יכולתו. חלק לא מבוטל מהאנשים האלה, אשר לא היו מגיעים לעסוק במודיעין לולא

חי"ר גרמני ביום הפלישה לבריה"מ: מבצעי הסתרה והונאה מורכבים ומתוחכמים קדמו לפלישה

הנחיתה בנורמנדיה - הסתרת ההכנות לקראתה דרשה מאמץ אלים אדיר

(1) הבולטים במחקרים האלה הם ספריו של פרופסור הינסלי ועמיתיו מאוניברסיטת קימברידג' על המודיעין הבריטי במלחמת העולם השנייה והשפעתו על האסטרטגיה והפעולות. ספרים אלה מהווים למעשה היסטוריה רשמית בריטית חדשה וחדשנית של מלחמת העולם:

F.H. Hinsley et al., *British Intelligence in the second World War: Its Influence on Strategy and Operations* (London & New York, Cambridge University Press, 1979, 81).

R.V. Jones, *Most Secret War* (London, Hamish Hamilton, 1978).

The Wizard War (New York Coward, McCann & Geoghegan, 1978).

Anthony Cave Brown, *Bodyguard of Lies*, (New York, Harper & Row 1975).

Richard Heuer "Strategic deception and Counter Deception", *International Studies Quarterly*, June 1981.

(2) מבין הספרים המתארים התפתחויות אלו ראוי לציון מיוחד ספרו של

R.V. Jones *Most Secret War*.

במהדורות האמריקאית נקרא הספר:

The Wizard War (New York; Coward, McCann & Geoghegan, 1978).

המהדורה העברית של הספר, מכונה סודית ביותר, יצאה לאור אשתדק בהוצאת מערכות.

(3) ראה בהקשר זה את מאמרו של ד"ר מתי מיזל "סיפור האניגמה", מערכות 261, 265, ואת חילופי הדברים בעקבותיו בין פרופסור יחושפט הרכבי לד"ר מתי מיזל, מערכות.

(4) ראוי לציון מיוחד בהקשר זה הספר:

Charles Cruickshank, *Deception in World War II*, (New-York, Oxford, 1979).

וכן ספרו של ג'ון ס. מסטרמן, הסוכנים הכפולים בבריטניה במלחמת העולם השנייה (תל-אביב, מערכות, 1975).

(5) ראה בהקשר זה ספרו של ברטון וילי, מלת הקוד ברבוסה (תל-אביב, מערכות, 1980).

(6) מבין הספרים שנכתבו על נושא זה ראוי לעיון הספר:

Anthony Cave Brown, *Bodyguard of Lies*, (New-York, Harper & Row, 1975).

אשר למרות איהדיוקים שבו הנו המאמץ המקיף ביותר לתעד מבצע הונאה זה

(7) לדיון מעניין ומעמיק בסוגי ההונאה וסיכויי הצלחתם מומלץ במיוחד לעיון במאמר:

Richard Heuer "Strategic deception and Counter Deception".

שפורסם ב-*International Studies Quarterly* גיליון יוני, 1981.

(8) ניתוח מאלף של סיבות ההצלחה של מאמץ ההונאה הבריטי בהפעלת הסוכנים הגרמניים בבריטניה ניתן למצוא אצל אלוף (מיל') שלמה גזית "התפקיד - נוכל בשירות הוד מלכות", מערכות 273 - 274, מאי - יוני, 1980.

צועם (בחומר, בזמן מפקד, וכדו') אכן הצדיקה עצמה, ובאיזו מדה תקפים לקחי מלחמת העולם השנייה בתחום הזה עכשיו. דומה, כי, בניגוד לרושם שנוצר, התשובה לשאלות רחוקה מלהיות חד-משמעית חיובית. ברור כי סוגים מסוימים של הונאה (כגון, זו המנסה לחזק את הדעות והתפיסות הקיימות של היריב כדי לפעול באורח שונה) מבטיחים יותר מאחרים⁷, מפני שלהצלחת מאמץ הונאתי נדרשים תנאים שלעיתים קשה להשיגם⁸, וכן שהתפתחויות בתחום האיסוף המודיעיני מאז מלחמת העולם השנייה מקשות על ביצועם של מבצעי הונאה מסוימים כיום.

מכל מקום, השילוב של העושר וההיגיון של מבצעי ההונאה במהלך מלחמת העולם השנייה עם התיעוד המפורט של המבצעים וריחוק הזמן מהאירועים (והפרספקטיבה שהוא מעניק) מאפשרים לנתח ולהפיק בנושא הזה לקחים אופרטיביים, הרלוואנטים גם כיום.

סיכום

כבר ציינו, כי מלחמת העולם השנייה הייתה נקודת מפנה בהיסטוריה של המודיעין. דומה, כי כל ההתפתחויות שנסקרו לעיל אינן אלא סימפטומים של תופעה רחבה יותר - יצירת הבסיס למודיעין המודרני במהלך מלחמת העולם השנייה. המאפיין, העובר כחוט השני דרך כל התחומים, הנו הסבת המודיעין מפעילות רומנטית, חובבנית, צנועה בהיקפה ובמ-שאביה, מאולתרת, מזדמנת ומשנית (שלא לומר שולית) לעבודה ממוסדת, טכנוקרטית ומקצוענית, רחבת-היקף ומג-וונת, עתירת-טכנולוגיה ומרכזית בחשיבותה. המודיעין הפך למקצוע ולקריירה לכל דבר. עושר המידע, המצוי כיום בידינו על התפתחות המודיעין המערבי באותה תקופה, מאפשר לנו להתחקות אחר שורשי המבנה, הארגון, הפעילות והתורה של המודיעין הדיום. הניסיון הרב והמגוון, שנצבר במלחמת העולם השנייה, ותועד בצורה כה מרשימה מהווה מקור לא-אכזב ללימוד בעיות הקיום של מודיעין מודרני ולהבנתן, ואגב כך נעשה אמצעי מבטיח להתמודדות טובה יותר עם בעיות ההווה של המודיעין.